

LÉTÜNK

TÁRSADALOM • TUDOMÁNY • KULTÚRA

A TERMÉSZETTUDOMÁNYOK IDŐSZERŰ
KÉRDÉSEI ÉS DISKURZUSAI
VIRTUÁLIS SZEKCIÓ

www.letunk.rs

FORUM KÖNYVKIADÓ INTÉZET,
ÚJVIDÉK

virtuális

2014

ETO: 32+008+81+82

LÉTÜNK

TÁRSADALOM•TUDOMÁNY•KULTÚRA
SOCIETY•SCIENCE•CULTURE

XLIV. évfolyam, 2014. Virtuális szekció
Year XLIV, issue 2014 Virtual section

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK
FORUM PUBLISHING COMPANY, NOVI SAD

Pusztai Virág

∴ Szegedi Tudományegyetem, JGYPK, Mozgóképkultúra Szakcsoport –
∴ BTK Málnási Bartók György Filozófia Doktori Iskola
∴ pusztaiVirag1@gmail.com

A LÁTÁS SZABADSÁGA MINT A XXI. SZÁZAD ELEJÉN ELŐTÉRBE KERÜLŐ IGÉNY

*The Freedom of Vision as a Demand Coming to the Front
at the Beginning of the 21st Century*

Sloboda vizije kao prevashodna potreba na početku XXI. veka

Napjaink embere kénytelen szembenézni a vizuális túlingereltség és a vizuális infláció jelenségeivel, hiszen a modern technológia alkotta képek soha nem látott mennyiségben árasztanak el bennünket. Ha elemezzük korunk vizuális kultúráját, felmerül a gyanú, hogy látásunk szabadsága veszélybe került. Az információk látás útján történő befogadásának – szándékos vagy szándéktalan – manipulációja, megzavarása bizonyos esetekben akadályozhatja, torzíthatja belső, mentális képeink és ezzel együtt gondolataink megkonstruálását. A manipuláció alól viszont egyelőre csak olyan áron vonhatjuk ki magunkat, ha vállaljuk a társadalomból való kiszakadás következményét. Ahhoz, hogy e következmény nélkül is megvalósítható legyen a látás szabadsága és ezáltal a gondolati szabadság, társadalmi párbeszédre, megoldási javaslatokra van szükség.

Kulcsszavak: vizuális kultúra, kép, vizuális infláció, média, látás, szabadság

I. BEVEZETÉS

Lépten-nyomon tapasztaljuk a vizualitás jelentőségének növekedését. A szavak szerepét egyre gyakrabban veszi át a kép, egyre több információt de-kódolunk az álló- és mozgóképekből, amelyek soha nem látott mennyiségben kerülnek a szemünk elé nap mint nap.

A látásunk révén önként vagy kényszerítés hatására befogadott információk azonban – abban a mennyiségben és abban a formában, ahogyan napjaink emberét érik – feltételezésem szerint veszélyeztethetik a gondolati, akarati szabadságunkat. Az ember kiszolgáltatottá válik, hiszen semmiféle védelmet nem remélhet a számára nemkívánatos, az őt zavaró vizuális impulzusok ellenében. Ennek oka az, hogy csak most kezdenek tudatosodni az emberekben a képek túlburjánzásának negatív következményei. Egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy

nagy erőfeszítésbe kerül kivonni magunkat a nemkívánatos képek hatása alól, és ezáltal saját gondolataink és döntéseink szabadságát uralni. Lassan kezd körvonalazódni az igény a látás zavartalanságának kollektív biztosítására, egyre nyilvánvalóbb, hogy a látás szabadsága is lehet ugyanolyan fontos, mindenkit születésétől fogva megillető jog, mint a szólás-, a vallás- vagy éppen lelkiismeret szabadsága.

Értekezésemben a filozófia szemszögéből kívánom megvizsgálni, miben is állhat a látás szabadsága, hogyan függ össze gondolati és akarati szabadságunkkal. A látást elsősorban nem mint fiziológiai folyamatot, hanem mint az információk tudatunkba áramlásának egyik módozatát tekintem. Természetesen így a látással kapcsolatos zavaró tényezők alatt sem optikai nehézségeket értek, hanem olyan irreleváns információ többleteket, ízlésünket bántó vagy csupán felesleges esztétikai megnyilvánulásokat, amelyek hátráltatják gondolataink szabad alakulását, manipulálják álláspontjaink kikristályosodását.

Szeretném megvizsgálni a látás szabadságának mint problematikának az előtérbe kerüléséig vezető utat, és kitérnék arra, hogy a vizuális impulzusok túltengése hogyan, milyen mechanizmusok révén hat napjaink emberére. Szándékomban áll áttekinteni azt is, milyen kérdések vetődhetnek fel a látás szabadságának megvalósítása kapcsán – itt morális dilemmaként felmerül, kényszeríthető-e valaki arra, hogy éljen a látás szabadságának lehetőségével.

II. A LÁTÁS ÉS A SZABADSÁG ÖSSZEFÜGGÉSEI

II.1. A LÁTÁS ÉS A KÉPEK TERMÉSZETE

A látás fogalma alatt többnyire a vizuális információ feldolgozását értjük, amelynek fő célja a tárgyak azonosítása és azok közvetlenül nem észlelhető tulajdonságainak felismerése, illetve a cselekvés vezérlése. A látás folyamatában két szervünk játszik kulcsfontosságú szerepet: a szem, amely számára a fény közvetíti az információt, és az agy, ahol ezek az információk feldolgozásra kerülnek. Most azonban tekintsünk el ennek a bonyolult fiziológiai folyamatnak az elemzésétől, és értelmezzük a látás fogalmát úgy, mint az információk tudatunkba áramlásának egyik módozatát. Mint ilyen, nagyobb jelentősége van, mint a többi módozatnak, hiszen az ép érzékszervekkel rendelkező ember a külvilágból származó információk mintegy 60–80 százalékát látása révén érzékeli. A szem a környezetben szerzett tapasztalatok leggyorsabb adatátvitelét biztosító érzékszervünk. Ráadásul az emberi agy 40%-a a látással foglalkozik (KÁRPÁTI 2013: 9). A hallás, tapintás és ízlelés útján szerzett ismeretek és tapasztalatok mindössze 20–40%-át teszik ki a megismerő tevékenységnek. (Az érzékszervek felől közelítve az olvasás útján nyert információ is a látás útján megszerzett

tapasztalatok körébe tartozik. Másfelől viszont gyakorta állítják szembe az írott-verbális és a látott-képi információk befogadásának különbségeit. A Gutenberg-galaxis leáldozásával párhuzamosan sokan a képek korának beköszöntéséről beszélnek, mondván, „olyan történelmi korszak kezdetén vagyunk, amelyben a kép átveszi az írott szó helyét” (GOMBRICH 1978: 123).

A látás fogalmának értelmezésével szorosan egybefonódik a kép fogalmának definiálása. A *Kommunikációtudományi Nyitott Enciklopédia* szócikke szerint képeknek kell tekintenünk az olyan információforrásokat, amelyek a látvány logikájával közelíthetőek meg. Ebben az értelmezésben a közvetítő a képet a látás során konstruálja – és nem pusztán konstituálja. A képek percepciójával és recepciójával kapcsolatban számos, vizuális kultúrával és kommunikációtudománnyal foglalkozó szakember végzett elemzéseket, a képeket illetően többféle csoportosítás is elfogadott. A képelméletek egyik klasszikusának számító W. J. Thomas Mitchell például megkülönböztet vizuális, verbális és mentális képeket (MITCHELL 1997), a médiakutató képzőművész, Antik Sándor pedig fizikai, élettani és mentális természetűekre osztja fel őket (ANTIK 2010: 10). Annyi bizonyos, hogy a látvány agyunkban történő pontos leképeződése, vagyis a fizikai kép, hatással van azokra a képekre, amelyeket később az emlékezetünk-ből hívunk elő, vagy fantáziánk révén alkotunk. Amikor csukott szemmel, vagy éppen sötétben, gondolatban képet alkotunk a képzeletünk segítségével, annak alakulását bizonyos mértékben meghatározza az, hogy a valóság milyen leképeződéseivel találkoztunk korábban. Elképzelt képeinket el is mesélhetjük, írásba is foglalhatjuk a szavak segítségével, de akár le is rajzolhatjuk, festhetjük őket – így a kép a művészet eszközévé is válhat.

Püthagorasz követői azt tartották, az értelem úgy ismeri fel az alakot és a színt, hogy a lélek sugara a pupillán keresztül eléri a tárgyat, és letapogatja azt. Platón is úgy vélte, hogy a lélekből és a tárgyról jövő sugár találkozik a pupillánál, és ezáltal formálódik a tárgy árnyképe. A modern természettudományok azóta részletesen feltárták és leírták a látás háttérében álló folyamatokat, ám ettől függetlenül a megismerés mibenlétét a nyugati gondolkodás Platón óta a látás, megfigyelés metaforája alapján gondolja el. A látás fogalma a fiziológiai folyamattól bővebb értelmet nyert, magába foglalva a mentális képalkotás lehetőségét is. (Lásd pl. az *evidencia* vagy az *intuición* kifejezések latin eredetijét.)

A képekben való gondolkodás szépen tetten érhető a magyar nyelv *képtelenség* szavában, amelyet az elképzeltetlenség, vagyis képekkel meg nem jeleníthető dolgokra használunk. Horányi Özséb szerint „az objektív valóság egy létező darabja képmásként, tehát a látható világ egy részletének megtestesítőjeként funkcionál, de létezik egy belső, mentális képmás is, amely a vizuális érzékelés folyamán, a megismerő tudattevékenység erőterében a fogalomalkotással azonos értékű folyamat eredményeként jön létre” (HORÁNYI 2013).

Elmondhatjuk tehát, hogy az, amit magunk körül, mindennapjaink során látunk, meghatározza a belül alkotott, mentális képeinket is. Amikor egy-egy jelenségről, eseményről, problémáról, dilemmáról gondolkodunk, agyunk képeket alkot. Mivel a környezetünk milyensége, ingerszegény vagy éppen ingergazdag volta kihat a belső képalkotó képességünkre, ezáltal a gondolkodásunkra is hatást gyakorol. Ebből következik az is, hogy az információk látás útján történő befogadásának manipulációja, megzavarása bizonyos esetekben akadályozhatja vagy torzíthatja a belső képeink, gondolataink megalkotását.

Érdekes megfigyelni, hogy a magyar nyelvben a látás fizikai tényezők által akadályozott volta esetén is ugyanazt a kifejezést használjuk, mint amikor egy-egy problémakörben nem tudunk kiigazodni: *Nem látok tisztán* – mondjuk ilyenkor. Márpedig a tisztánlátás hiánya befolyásolja döntéseinket, legyen szó a ködben történő autóvezetésről, vagy éppen egy fontos társadalmi probléma megítéléséről. A látás befolyásoltság alá helyeződése, vagyis a szabadságának hiánya alkalmatlanná tesz bennünket bizonyos döntések meghozatalára. A kérdés az, értelmezhető-e úgy az egyén agyában leképeződésre váró látvány manipulálása, mint az akarati szabadság lehetőségének megvonása?

II.2. A GONDOLATI ÉS AZ AKARATI SZABADSÁG MEGKÖZELÍTÉSI LEHETŐSÉGEI

A szabadság fogalmának definiálása a filozófia legnagyobb és legrégebbi problémái közé tartozik. Filozófiai értelemben beszélhetünk fizikai, személyes, erkölcsi szabadságról, gondolati szabadságról, megkülönböztethetünk külső és belső, valódi és látszólagos, pozitív és negatív szabadságot.

Fizikai értelemben szabad az, aki megtehet valamit, s ezt a lehetőséget erőszak vagy erőhatalom nem akadályozza. A személyes szabadság a test szabad mozgásában, használatában áll, fizikai erő(szak) által korlátozható. Ilyen értelemben a szabadság velünk született állapot, melynek hiányában rabok vagyunk. A szabadság fogalmának ellentéte ebben az esetben egyértelműen a rabság.

Jean-Jacques Rousseau *A társadalmi szerződés* című művében azt állítja, hogy ha az állampolgár, mint a társadalom tagja nem ébred rá szabadsága adta lehetőségére, akkor kényszeríteni kell őt a szabadságra, hiszen enélkül az állampolgári kötelezettségek is értelmetlenek, zsarnokiak (ROUSSEAU 1947: 32).

John Stuart Mill megállapítja, hogy az ember szabadsága csak akkor korlátozható, ha ezzel megakadályozzuk, hogy az egyik ember megkárosítsa a másikat. *A szabadságról* című művében síkraszállt a vitatkozásszabadságért és annak fontosságáért, hogy minden véleményt fel kell ruházni az önnön védelmére való teljes szabadsággal, vagyis nézetei támadásakor mindenkinek joga van azzal védekezni, hogy bizonyos elveket meggyőződéseként magáénak vall (MILL 1867).

Erkölcsi szabadságról, gondolatszabadságról azonban érdemben akkor beszélhetünk, ha a szabadságot az emberi akarat eredményének, vívmányának tekintjük, nem pedig az emberrel született állapotnak. Rudolf Steiner megközelítése szerint itt, a földön kénytelenek vagyunk ugyan elszenvedni a test kényszerítő befolyásait, ám a megismerés, a gondolkodás területén elérhetjük, legalábbis megközelíthetjük a szabadság állapotát. Steiner *A szabadság filozófiája* című művében megfogalmazott egy olyan kitételt is, amely szerint szabad az ember, ha mindenkor önmaga szerint képes élni. Ha ezt az értelmezést tekintjük, akkor a szabadság fogalmának ellentéte nem egyértelműen a rabság, inkább a befolyásoltság alatt állás, a cselekedeteink szándékaink szerinti irányítására való képtelenség (STEINER 2005).

Isaiah Berlin megkülönböztet pozitív és negatív szabadságot, amelyek alkalmasint konfliktusba kerülnek egymással. A negatív szabadság alatt azt érti, mennyire megengedett az egyén számára az, amit megtenni képes, vagy hogy olyan legyen, amilyen akar. A pozitív szabadság viszont annak a kérdése, hogy ki az, aki megszabhatja az egyénnek, mit tehet és mit nem, illetve, hogy a hatalom meddig mehet el eme gyakorlatában. Isaiah Berlin így jellemzi ezt: „A pozitív szabadság: szabadságom valamire. Hogy szubjektum legyek, ne mások objektuma. Akarattal, cselekedeteimért felelősséggel rendelkező, tudatos lény kívánok lenni” (BERLIN 1990).

Ahhoz, hogy fizikai szabadságunkat mint állapotot megvalósítsuk, ahhoz elsősorban a külső körülményekre kell hatást gyakorolnunk fizikai erőnk, testi ügyességünk vagy technikai fölényünk révén. Küzdelmünk azonban – a test gyengesége, esetleg anyagi/technikai hátrány, netán a ránk kényszerűt gyakorlók létszámförlénye/erőförlénye miatt – sok esetben eleve kudarcra lehet ítélve.

Akaratszabadságunk és gondolatszabadságunk megteremtése azonban sok fizikai kényszerítő körülménytől függetlenül. Kellő önuralom és egyéb erények birtokában a rabságban tartott ember is megteremtheti ezt a belső, mentális állapotot. Ám a látszólag szabad ember ilyen típusú szabadságának megvalósítását is gátolhatják, akadályozhatják olyan külső körülmények, amelyek kifejezetten a gondolkodásunk megzavarására, nézeteink és döntéseink manipulálására irányulnak. Így olyan helyzet is előállhat, amikor testünk szabad, elménk, akaratunk azonban befolyás alatt áll.

II.3. A LÁTÁS SZABADSÁGÁNAK MIBENLÉTE

Amennyiben az a kérdésünk, miben áll a látás szabadsága, két irányból közelíthetünk a megfejtéshez. Amennyiben a szabadság fogalmát az egyénre vonatkoztatjuk, és fizikai szempontból közelítjük, akkor a látás szabadsága kétféle állapotot jelölhet. Az egyik csupán annyit jelent, nem fogja be senki a szemünket,

illetve nem tesz minket semmilyen külső, fizikai erő orvosi értelemben vakká. A másik állapot abban manifesztálódik, hogy nem zavarja meg, nem manipulálja senki és semmi a szemünk elé táruló látványt, nem ködösíti vagy torzítja el azt. Ide sorolhatók az olyan befolyásoló tényezők is, mint a túl sok, egymást kioltó vizuális impulzus, vagy az ingerlő, figyelmet magához vonzó dolgok feltűnése a látómezőnkben, amelyek kisebbitik, kioltják az egyéb ott lévő dolgok iránti, egyébként meglévő érdeklődést. A látás szabadsága ezen első esetet tekintve tehát nem más, mint a korlátozások és zavaró tényezők kiiktatása a szem mint érzékszerv használatának folyamatából.

A kérdéshez azonban egy másik irányból is közelíthetünk. Helyezzük át a hangsúlyt a szemről az agyra, az információk befogadásáról a (látás útján nyert) információk feldolgozására. A szabadság fogalmára pedig tekintsünk úgy, mint gondolataink és akaratunk szabadságára, amely állapotot a megismerés, gondolkodás útján érhetjük el. Ha zavart, torzított, manipulált információkat fogad be a szemünk, azokat az agyunk neuronálisan érzékeli ugyan, ám az elménk nem tudja megfelelő módon feldolgozni. A látottakból nem tudunk építkezni, nem tudjuk az információkat rendszerbe foglalni. Márpedig a felületes, a torz, illetve a nem szintetizált információk nem segítik, de inkább hátráltathatják döntéseink megszületését. Ily módon akadályoznak bennünket a gondolati és akarat szabadság óhajtott állapotának megteremtésében. Ebben az értelemben a látás szabadságát tehát úgy definiálhatjuk, mint a szemünk elé táruló látvány feldolgozási, értelmezési folyamatának szabadságát, amely szoros összefüggésben áll döntési és ítélezési folyamatainkkal.

III. A LÁTÁS SZABADSÁGÁNAK VESZÉLYBE KERÜLÉSÉT OKOZÓ TÉNYEZŐK

III.1. VIZUÁLIS TÚLINGERELTSÉG, VIZUÁLIS INFLÁCIÓ

A neveléssel foglalkozó szakemberek régen rájöttek arra, hogy az ingerszegény környezet nem kedvez a személyiségfejlődésnek. Kérdés azonban, vizuális értelemben egyáltalán beszélhetünk-e ingerszegény környezetről? Létezik-e ilyen? Hiszen ha kevés mesterséges, emberalkotta tárgy, épület van a környezetünkben, a természet akkor is sokféle látvánnyal, számtalan vizuális úton (is) felfedezésre váró elemmel szolgál. Kivétel ez alól talán a nyílt tenger felszíne, vagy a homoksivatagok oázisoktól távol eső részei, netán a végtelen hómezők, ahol a látvány valóban alig szolgál változatossággal. Ezeken a helyeken azonban csak elvétele élnek és szocializálódnak emberek. Az „ingergazdag” jelzőt általában pozitív értelemben használjuk. Olyan környezetre mondjuk ezt, ahol kellő mennyiségű impulzus ér bennünket, melyek segítik érzékszerveink fino-

modását, gondolkodási folyamataink beindulását, frissen tartják szellemünket. De vajon lehet-e egy környezet túlon túl ingergazdag?

A vizuális impulzusok mérésével a szociológusok is foglalkoznak. Azt a mérőszámot, amely egy adott időpontban egy adott területen jelzi a képek számát, *képsűrűségnek* nevezik. Magától értetődően az emberi civilizációtól távol eső természeti tájakon, például egy sivatagban, amelyen átutazva órákon át gyakorlatilag ugyanazt látjuk, ez az érték nulla/km² is lehet. A legnagyobb városok bevásárlóközpontjaiban viszont több tízezer is jut egy km²-re.

Helmut Langer a nagyvárosi utcaképet vizsgálva még 1985-ben megállapította, hogy van egy bizonyos határ, amelyen felül hiába éri az embert számtalan vizuális inger, nem tudja őket felfogni. A tudatos szint feletti vizuális ingerek szinte *kioltják* egymás hatását, és mintegy *az érzékelés peremére* kerülnek. Ezt a jelenséget nevezi Langer *vizuális inflációnak* (LANGER 1985: 17–24).

A vizuális infláció, a vizuális túlingereltség új keletű fogalmak, amelyek szoros összefüggést mutatnak a képek egy bizonyos típusának elszaporodásával. Itt természetesen nem a látási folyamat révén az agyunkban létrejött képre, nem is az emlékképekre, a fantáziaképekre gondolunk, hiszen ezek minden korban körülvették az embert. Ami azonban csak ránk, a XX–XXI. század gyermekeire jellemző: soha nem látott mennyiségben vesszük magunkat körbe a technika által generált képekkel. Tekintsünk most el a műalkotásoktól, hiszen a festmények, grafikák, metszetek száma nem nőtt meg kiugróan az előző korokhoz képest. A fotóművészet körébe sorolható alkotások is elenyészőek a nem művészi igényvel születő képekhez képest. Viszont másodpercenként (nem művészi igényvel készített) fotók milliárdjai születnek meg: fogantatásunktól a halálunkig ezres nagyságrendben készülnek rólunk a képek. Ijesztő belegondolni, hogy az utcán sétálva vagy egy rendezvényen hány webkamera, biztonsági kamera örökíti meg bennünket, vagy hány fotós és fényképező turista kompozíciójának leszünk véletlenül és akaratlanul a részei. És természetesen meg kell említenünk azokat a képeket is, amelyek egy bizonyos áru vagy szolgáltatás megvételére, igénybevételére ösztönző céllal kerül a szemünk elé, vagyis a reklám tárgykörébe tartoznak. A technika által alkotott képek tehát soha nem látott mennyiségben termelődnek és árasztják el környezetünket – vizuális inflációt, vizuális túlingereltséget okozva.

III.2. A KÉPEK HATALOMÁTVÉTELE

A fotográfia felfedezése, majd a nem művészi igényű fényképezés széles körű elterjedése óriási hatást gyakorolt információfeldolgozási szokásainkra, sőt, életmódunkra is. Napjaink embere szinte napi rendszerességgel készít fotókat – például a mobiltelefonja segítségével. A XX. század végén és a XXI.

század elején a mozgóképek készítésére és levetítésére alkalmas eszközök is nagy sebességgel terjedtek el a világban. Találón fogalmazza ezt meg Lewis Mumford *A gép mítoszában*: „Önmagunk és valóságos élményeink, valóságos környezetünk között ott hömpölyög a képek egyre emelkedő áradata, amelyet a legkülönfélébb források – a fényképezőgép és a nyomtatás, a film és a televízió – táplálnak. Régente a kép, a képi szimbólum ritka dolog volt, elég ritka ahhoz, hogy elmélyült koncentrációra tarthasson igényt. Mára azonban a valóságos élmény lett a ritka, és a kép mindennapossá vált” (MUMFORD 1986: 242–244).

Tény, hogy új korszak látszik beköszönteni, az információközvetítésben az írott szó szerepét egyre gyakrabban veszi át a kép. Arról azonban, hogy ez káros folyamatnak, vagy csupán egy változásnak, netán fejlődésnek tekinthető, megoszlanak a vélemények.

Nyíri Kristóf *A gondolkodás képelmélete* című tanulmányában azt bizonyítja, hogy az emberek előbb gondolkoznak képekben, s csak azután szavakban. Megfogalmazza, hogy a képek nyelve ma mind jobban alkalmassá válik az elvont-gondolati kommunikációra. Egyre inkább lehetőségünk van olyan teoretikus entitások bevezetésére, amelyek segíthetnek megmagyarázni, hogy a mentális képek szubjektív tapasztalata hogyan függ össze bizonyos neurofiziológiai tényekkel. „Az agy éppoly kevésbé dolgozik képekkel, mint kijelentésekkel. Funkcionálisan összekapcsolt neuronok csoportjaival dolgozik. Ám hogyan tudjuk ama funkcionális kapcsolatok sajátosságait a legalkalmasabban megragadni? Képek széles körű használata – az elvont szimbólumok formális láncolatairól szóló pusztá beszédhez képest – magyarázatainkat természetesebbé és gyümölcsözőbbé teszi. A legutóbbi időig ez az út a filozófiai kommunikáció terén egyszerűen járhatatlan volt. Mára viszont már az is lehetségessé vált, hogy a tudatfilozófia történetének új értelmezését adjuk, s megértsük, hogy ama mindennapi tapasztalat, miszerint gondolkodásunk igazából a képek közegében zajlik, miért nem nyert soha valamiféle megfelelő elméleti megfogalmazást” (NYÍRI 2000).

Kétségkívül lehetnek pozitív hatásai annak, ha emberek tömegei előtt kitérül és kitérül a világ, ha eltűnnek a nyelvi akadályok. A vizuális információ képi kommunikációs viszonyt teremt, ám a túl sok nívum vagy a feldolgozatlanul maradt információhalmaz ebben az esetben is megterhelő lehet az ember mint vevő, befogadó, dekódoló számára. Az információáramlás sebessége miatt a vizuális jelek, kódok értelmezése a ma embere számára talán még nehezebb, mint elődei számára volt. Mire kitanulnánk egy képi nyelvet, addigra az már el is tűnik. A jelek és jelrendszerek egy emberöltőn belül többször is átalakulnak, így az emberek felnőttként is időről időre új, ismeretlen terepen találják magukat. Egyre kevésbé tudunk szimbólumokban gondolkodni, vagy egyszerűen csak felfogni a kevésbé részletesen ábrázolt képi információt. A mennyiség dömping-

je miatt a vizuális kommunikáció jeleinek leadói egyre erőteljesebb hatásokkal kénytelenek működni az eredmény, vagyis a figyelem érdekében.

S. Nagy Katalin figyelmeztet arra, hogy a vizuális élmények ilyen extrém mértékben való felértékelődése és mennyiségi növekedése sorvasztóan hat a fantáziára, az elvonatkoztatási, absztrahálási képességekre: „Sokáig hittem abban, hogy a képek a nem kiváltságos rétegeket is bekapcsolják a kultúrába. Ma már tudom, hogy a képek csak a látszatát keltik annak, hogy valami a szélesebb társadalmi rétegeknek is birtokába került. Amit kaptak a réven, elvesztették a vámon. A képdömping csupán álruhás követe az egyre erőtlenebb, egyre gyengébb társadalmi nyilvánosságnak. A vizualitás korunk gyermekbetegsége” (S. NAGY 2011).

Egyelőre nehéz eldönteni, hogy új lehetőséget vagy veszélyt kell látnunk a képek hatalomátvételében. Az azonban bizonyos, hogy az átalakulásra fel kell készülnünk, meg kell tanulnunk bánni a hatalomra törő képekkel. Ehhez pedig arra van szükség, hogy járjuk körbe és próbáljuk meg diagnosztizálni a képdömpingből fakadó problémákat, köztük a vizuális ingerek szaporodásának lehetséges szabadságkorlátozó hatását.

II.3. A VIZUÁLIS INGEREK SZAPORODÁSA ÉS A SZABADSÁG MEGVALÓSÍTHATÓSÁGA

Az emberi szervezetnek a regenerálódáshoz szüksége van arra, hogy időről időre kiiktassa az őt érő ingereket. Régóta ismert kínzási módszer az, amikor valakit különféle, állandó ingereknek tesznek ki, melyek következtében az illető képtelen pihenni, elméje összezavarodik, személyisége megtörik. A mindennapokban ilyen drasztikus behatásokkal ugyan nem találkozunk, de tény, hogy egyre kevésbé tudjuk kivonni magunkat a plakátok, hirdetések, reklámfeliratok hatása alól. Különösen a nagyvárosban élő emberre igaz, hogy az utcán járva-elve folyamatosan kerülnek be különböző képi tartalmak a látómezejébe, majd kerülnek ki onnan anélkül, hogy látványuk tudatosulna. Tudat alatt azonban hatnak, hiszen megjegyezzük a márkaneveket, elfogadjuk ideálisnak az általuk közvetített világképet – annak ellenére, hogy sokszor ráébredünk, mennyire zavar és idegesít bennünket a dömping. Befolyásolják igényeinket, vágyainkat, döntéseinket. A befolyásolás mint cél, természetesen minden korban igaz volt a reklámokra, ám a mennyiség ilyen elképzelhetetlen nagyságrendje már korunk specifikus jellemzője.

A látás szabadságának megvalósíthatósága kapcsán felvetődhet a kérdés, az emberek többsége vajon rabságnak érzi-e egyáltalán jelen állapotát, és mennyire vehetők rá arra, hogy tenni akarjanak látásszabadságuk érdekében?

Ahhoz, hogy valaki szabaddá legyen (abban az értelemben, hogy szabaddá tegye önmagát), először is be kell látnia, hogy nem az. Ahhoz, hogy az egyes

ember látásának szabadsága megvalósulhasson, mindenekelőtt tudatosulnia kell az illetőben annak, hogy látása révén gondolatai befolyás alatt állhatnak. A szabadság mint állapot elérésének szintén fontos előfeltétele, hogy az illető törekedjen az állapot elérésére, akarjon szabad lenni. Itt morális dilemmaként felmerülhet az a kérdés is, kényszeríthető-e valaki arra, hogy szabad legyen? Ha ezt a látás szabadságára vonatkoztatjuk, a II.3. fejezetben foglaltakra tekintettel, kétféle vetületét fogalmazhatjuk meg a kérdésnek.

Amennyiben a látás szabadságát úgy definiáljuk, mint a szemünk elé táruló látvány feldolgozási, értelmezési folyamatának szabadságát, amely szoros összefüggésben áll döntési és ítélkezési folyamatainkkal, akkor ezt az állapotot külső kényszerítő erő aligha teremtheti meg. Belső autonómiát csak önmagunkban hozhatunk létre, gondolataink szabadságát csak magunknak teremthetjük meg. Saját döntésünkön múlik, akarjuk-e a tisztánlátást.

Ha azonban a látás szabadságát úgy értelmezzük, mint a korlátozások és zavaró tényezők kiiktatását az érzékszervként igénybe vett szem használatának folyamatából azzal a céllal, hogy biztosítsuk gondolatainkotási folyamatunk szabadságát, akkor már más a helyzet. Ebben a szituációban a szabadságra nem vágyó egyén is közelebb juttatható a szabadság állapotához, hiszen a szabadság kényszerítése ilyen értelemben csak az alanyra ható külső, zavaró tényezők felfüggesztését jelenti. Ilyen esetben a „szabaddá tevés” egyszeri, gyakorlati aktus, például egy törvény vagy rendelet megalkotása, amely korlátozza az állampolgárokat érő vizuális impulzusokat. – Az, persze, más kérdés, hogy ez a fajta törvénykezés helyes, erkölcsös cselekedet lenne-e?

Annyi azonban bizonyos, hogy napjaink embere nem tud elbújni a reklámok elől, mert a menekülés együtt járna a társadalomból való kiszakadással, egyfajta remeteélet vállalásával. Aki azonban marad, egyre kiszolgáltatottabbá válik, hiszen semmiféle védelmet nem remélhet a számára nemkívánatos, az őt zavaró vizuális impulzusok ellenében. A megoldás csupán az lehet, ha a jelenség társadalmi problémaként tudatosul, és megindul egy párbeszéd arról, hogyan lehetne a vélemény szabadság minél csekélyebb csorbítása mellett egyfajta kollektív látá szabadságot is megvalósítani, amely biztosítja az egyes ember és a közösség számára egyaránt, hogy uralja gondolatainak és döntéseinek szabadságát.

Ezt illetően talán számolhatunk azzal a lehetőséggel is, hogy az ember – értelme segítségével – képes lehet felülemelkedni egy adott helyzeten, képes lehet arra, hogy más környezetben éljen, sőt arra is, hogy mesterséges módon egy olyan környezetet alakítson ki, amely a kívánatos életlehetőséget biztosítja számára. Úgy is mondhatjuk, hogy az ember a teljességre való irányultsága miatt felszabadulhat a környezet kényszere alól, illetve folyamatosan felszabadíthatja önmagát. Ernst Cassirer hasonlóan fogalmaz a kultúra egészére vonatkoztatva: „Az emberi kultúra egésze leírható úgy, mint az ember folyamatos önfelszabadí-

tásának folyamata. A nyelv, a művészet, a vallás, a tudomány különböző fázisai e folyamatnak. Az ember mindezekben egy új hatalmat fedez fel s mutat föl – azt a hatalmat, hogy képes felépíteni a saját világát, egy »eszményi« világot” (CASSIER 1944: 43).

IV. ÖSSZEGZÉS

Mindaz, amit mindennapjaink során magunk körül látunk, meghatározza az elménkben megkonstruált képeinket is. Környezetünk milyensége kihat a belső képalkotó képességünkre, ezáltal a gondolkodásunkra is hatást gyakorol. Az információk látás útján történő befogadásának manipulációja, megzavarása tehát bizonyos esetekben akadályozhatja, torzíthatja belső képeink és ezzel együtt gondolataink megalkotását. Az agyunkban leképeződésre váró idegi információ mentális leképezésének manipulálására tehát úgy is tekinthetünk, mint az akarat szabadság lehetőségének megvonására.

A látás szabadságát definiálhatjuk úgy, mint a korlátozások és zavaró tényezők kiiktatását a szem mint érzékszerv használatának folyamatából, de úgy is, mint a szemünk elé táruló látvány feldolgozási, értelmezési folyamatának szabadságát, amely szoros összefüggésben áll döntési és ítélezési folyamatainkkal.

Ha elemezzük korunk vizuális kultúráját, felmerül a gyanú, hogy látásunk szabadsága veszélybe került. A vizualitás felértékelődött, a minket körülvevő képek száma rohamosan nő, ugyanakkor még nem alakult ki egységes, mindenki számára értelmezhető képi nyelv. Ennek hiányában egyfajta bábeli zűrzavar állapota látszik kialakulni. A képekbe kódolt információ dekódolásának nehézségei mellett napjaink embere kénytelen szembenézni a vizuális túlingereltség és a vizuális infláció jelenségeivel.

A gondolati szabadságunkat veszélyeztető, képi jelekként testet öltő manipulatív törekvések alól viszont egyelőre csak olyan áron vonhatjuk ki magunkat, ha vállaljuk a társadalomból való kiszakadás következményét. Ahhoz, hogy e következmény nélkül is megvalósítható legyen a látás szabadsága és ezáltal a gondolkodás szabadsága, társadalmi párbeszédre, megoldási javaslatokra van szükség.

IRODALOM

- ANTIK Sándor 2010. *Vizuális megismerés és kommunikáció*. Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó
- BACSÓ Béla (szerk.) 1997. *Kép, fenomén, valóság*. Budapest, Kijárat Kiadó
- BERLIN, Isaiah 1990. *Négy esszé a szabadságról*. Fordította: Erős Ferenc és Berényi Gábor. Budapest, Európa Könyvkiadó

- CASSIER, Ernst 1944. *An Essay on Man*. New Haven: Yale University Press. Idézi Hankiss Elemér 1998. *Az emberi kaland*. Helikon Kiadó
- GOMBRICH, E. H. 1978. *A látható kép* = Horányi Özséb (szerk.): *Kommunikáció II*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó
- GYENGE Zsolt (szerk.): *A kép*. Kommunikációtudományi Nyitott Enciklopédia. <http://knye.communicatio.hu/index.php?title=K%C3%A9p> (A letöltés ideje: 2013. 10. 24.)
- HORÁNYI Özséb (szerk.): *A kép alapvető fajtái: a vizuális, a verbális és a mentális képek*. Kommunikációtudományi Nyitott Enciklopédia. <http://knye.communicatio.hu/index.php?title=K%C3%A9p> (A letöltés ideje: 2013. 01. 05.)
- KÁRPÁTI Andrea 2013. *A vizuális megismerés* = Bubik Veronika (szerk.): *Vizualizáció a kommunikációban*. ELTE
- LANGER, Helmut 1985. *Visuelle Gestaltung – visuelle Inflation* = *Format*, 17/2.
- MILL, John Stuart 1867. *A szabadságról*. Fordította: Kállay Béni. Budapest, Ráth Mor, 1867.
- MUMFORD, Lewis 1986. *A gép mítosza*. Budapest, Európa Könyvkiadó
- NYÍRI Kristóf 2000. *A gondolkodás képelmélete*. Az ELTE BTK Filozófiai Intézete és Nyelvfilozófiai Kutatócsoportja által 2000. október 5-én és 6-án rendezett Nyelv, megértés, interpretáció – A nyelv mint a kortárs filozófiai áramlatok közös problémája című konferencián tartott előadás
- ROUSSEAU, Jean-Jacques 1947. *A társadalmi szerződés*. Fordította: Radványi Zsigmond. Budapest, Phönix-Oravetz Kiadás
- STEINER, Rudolf 2005. *A szabadság filozófiája*. Budapest, Genius Kiadó – Új Mani-fest Kiadó
- S. NAGY Katalin: *Vizualitás, mint korunk gyermekbetegsége*. – <http://www.oszk.hu/kiadvany/iras/14nk.html> (A letöltés ideje: 2011. 03. 17.)

*The Freedom of Vision as a Demand Coming to the Front
at the Beginning of the 21st Century*

Contemporary man cannot but face the phenomena of visual overstimulation and visual inflation, since the images created by modern technology have been flooding us in unprecedented quantities. Analyzing the visual culture of our time, there is a notion that the freedom of our vision is in jeopardy. Manipulation – intentional or unintentional – of perceiving information by vision or its disruption can, in certain cases, hinder or distort the creation of our inner, mental images alongside with our thoughts. Nevertheless, for now, we can avoid manipulation only if we accept the consequences of our separation from the society. In order to realize the freedom of vision and thus the freedom of thought without any after effects, we need to have societal dialogue and suggestions for solutions.

Key words: visual culture, image, visual inflation, media, vision, freedom

Sloboda vizije kao prevashodna potreba na početku XXI. veka

Čovek današnjice primoran je da se suoči sa prekomernim vizuelnim doživljajem i sa pojavom vizuelne inflacije, budući da nas slike koje proizvodi moderna tehnologija preplavljaju u do sada neviđenoj količini. Ako analiziramo vizuelnu kulturu današnjice, rađa se sumnja o tome, da li je ugrožena sloboda naše vizije. Namerna ili nenamerna manipulacija, ili ometanje prijema informacija putem vida u pojedinim slučajevima mogu omesti ili izobličiti naše unutrašnje, mentalne slike, a time i konstruisanje naše misli. Od manipulacije se međutim, zasad možemo odbraniti jedino po cenu da prihvatimo posledice društvene izopštenosti. Da bi se sloboda vizije a time i sloboda misli ostvarila i bez tih posledica, potreban je društveni dijalog, i predlozi za rešenje.

Ključne reči: vizuelna kultura, vizuelna inflacija, mediji, vid, sloboda